PAVEL ŠTĚPÁN

Sufix *-ek* v pomístních jménech v Čechách*

The suffix *-ek* in Bohemian minor place names

The article provides an analysis of the various functions of the suffix *-ek* in minor place names (names of unsettled geographical objects) from the territory of Bohemia. The individual types of formations are analysed, interpreted, and illustrated by typical examples. The most important conclusion concerns the function of this suffix in minor place names derived from common nouns; this function is not always diminutive, as it has been stated up to now. In many names derived from common nouns, the suffix *-ek* expresses the relative position of the named object or certain circumstances connected with it. The article also expands the knowledge of names derived from proper names.

Key words: minor place names, functions of suffixes, suffix *-ek*, suffixation

Klíčová slova: pomístní jména, funkce sufixů, sufix *-ek*, sufixace

1 Analýza jednotlivých slovotvorných/názvotvorných[1] prostředků uplatňujících se v propriální sféře jazyka, konkrétně pak v pomístních jménech (anoikonymech), může významným způsobem rozšířit naše poznání v oblasti slovotvorného systému jazyka jako celku. Pro poznání celého systému je totiž důležitá i analýza jeho periferie a konfrontace jazykových prostředků periferních s prostředky centrálními. Nosnost takového přístupu dokazuje kupříkladu parasystémová teorie, která vychází ze specifičnosti tvoření periferních lexikálních jednotek, jež představují kromě výrazů terminologických a expresivních právě vlastní jména (více viz např. Šlosar, 1994, s. 152; Pleskalová, 2000).

V tomto příspěvku se zaměříme na analýzu užití sufixu *-ek* v pomístních jménech z území Čech. Soustředíme se především na jeho různé funkce, zvláště pak na ty, které v apelativní sféře jazyka nejsou doloženy. Zaměřujeme se přitom výhradně na sufix (formant) *-ek*, nikoliv na jeho rozšířené podoby jako *-íček*, *-ínek*; nezabýváme se ani tzv. deminutivy druhého stupně s formantem *-eček*.

* Příspěvek vznikl v rámci grantu GAČR P406/12/P600 *Pomístní jména v Čechách z pohledu slovotvorného* a s podporou RVO 68378092.

[1] V současné české onomastické teorii se spíše než o slovotvorbě hovoří o názvotvorbě; tento termín lépe vyjadřuje specifika vzniku proprií při propriálně pojmenovacím aktu (srov. Šrámek, 1999, s. 124; Čornejová, 2009, s. 20).

2 V apelativní sféře jazyka slouží sufix *-ek* podle F. Daneše, M. Dokulila a F. Kuchaře (1967, s. 750–751) k tvoření jmen činitelských (*skoček*), jmen prostředků (*omastek*), jmen výsledků děje (*výkovek*), jmen nositelů vlastnosti (*bílek*, *stárek*), jmen podle podobnosti (*ledek*), jmen zdrobnělých (*otrhánek*, *kabátek*), jmen přechýlených (*veverek*) a jmen dějových (*zármutek*).[2]

Nejnovější gramatika češtiny (Štícha, 2013, s. 133) uvádí, že „[s]ufix *-ek* patří k sufixům značně polysémním. Tvoří se jím názvy osob, dějů, výsledků děje a objektů. Navíc je tento sufix velmi produktivní při tvorbě deminutiv (*stromek*, *doubek*).“ Jak ukážeme níže, celou řadu různých funkcí plní sufix *-ek* i v propriální sféře jazyka, konkrétně pak v pomístních jménech.[3]

3 Podle D. Šlosara (2010, s. 324) je sufix *-ek* v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku využit k tvoření deminutivních lexikálních jednotek od substantiv mužského rodu[4] (*Žlábek*, *Rybníček*, *Drozdek*, *Konopníček*), prefixálně-sufixálních odvozenin od předložkových pádů (*Podhájek*, *Závrbek*, *Zážlíbek*)[5] a názvů výsledků děje od verbálních základů (*Úpadek*, *Vélupek*).

Podrobnější analýzu moravskoslezského anoikonymického materiálu podává J. Pleskalová (1992), která však jednotlivé způsoby tvoření člení nejprve podle vztahových modelů odpovídajících jednotlivým pojmenovacím motivům. Ve stručnosti lze shrnout, že kromě způsobů tvoření uvedených D. Šlosarem zaznamenává Pleskalová u formantu *-ek* tvoření od adjektiv (*Předek*, *Hluboček*, *Ouzek*),[6] řadových číslovek (*Desátek*) a proprií (tvoření deminutiv: *Betlémek*).

---

[2] Obdobné funkce (nebo některé z nich) plní tento sufix v zásadě i v nářečním lexiku; k tomu srov. např. Hlubinková (2010).

[3] Samostatnou pozornost by zasluhovalo užití sufixu *-ek* v místních jménech. Sonda provedená na základě slovníků místních jmen a jejich retrográdních indexech (Profous, 1947–1960; Hosák – Šrámek, 1970–1980; Oliva, 1976; Šrámek, 2013) naznačuje, že v převážné většině místních jmen plní sufix *-ek* deminutivní funkci. Další, níže analyzované funkce vyskytující se u pomístních jmen sonda u jmen místních neprokázala, ale některé z nich ani zcela nevyloučila. Přestože jsou totiž místní jména typu *Brodek* tradičně chápána jako deminutiva, bylo by možné v tomto případě uvažovat i o odlišné funkci sufixu *-ek*: sufix by mohl vyjadřovat polohu pojmenovaného objektu (srov. níže pomístní jméno *Jezek* označující louku u jezu v oddíle 4.2). Podobně funkce sufixu *-ek* v místním jménu *Mníšek* nemusí být nutně deminutivní (jméno se tradičně vykládá z deminutivního apelativa *mníšek*), v úvahu v tomto případě připadá i funkce posesivní (srov. níže deantroponymická pomístní jména typu *Bartáček* v oddíle 4.3). Problematika místních jmen však přesahuje zaměření tohoto příspěvku.

[4] Tato substantiva autor dále nečlení na apelativa a propria.

[5] Z těchto tří Šlosarem uvedených příkladů je však jednoznačný pouze *Závrbek*; lexikální jednotky *Podhájek* a *Zážlíbek* mohly vzniknout nejen prefixálně-sufixálním tvořením, ale i čistou prefixací od deminutivních apelativ *hájek*, *žlíbek* nebo toponym *Hájek*, *Žlíbek*.

[6] K tvoření od adjektivních základů přičleňuje J. Pleskalová (1992, s. 35) i pomístní jména jako *Hoduvek*, *Čebínky*, která chápe jako odvozená od redukovaných adjektiv *hodovský*, *čebínský* k toponymům *Hodov*, *Čebín*. Takováto pojmenování lze vykládat i jako utvořená přímo z toponymických základů – taková je kupř. praxe Slovníku pomístních jmen v Čechách (Matúšová, 2005–2009).

Pro území Čech je zatím k dispozici pouze přehled tvoření pomístních jmen odvozováním od propriálních základů, který podala L. Olivová-Nezbedová (1995). „Zdrobňovací přípona“ *-ek* podle této autorky slouží k tvoření jmen rybníků a pozemků od osobních jmen a „vyjadřuje vztah k osobě s příslušným místem nějak spjaté“, např. *Kajetánek* od osobního jména *Kajetán* (Olivová-Nezbedová, 1995, s. 59). Je však třeba uvést, že v tomto případě tento sufix deminutivní funkci v pravém slova smyslu neplní (k tomu viz níže v oddíle 4.3). Tvoření od základů toponymických L. Olivová-Nezbedová neuvádí.

4 Přistupme nyní k analýze jednotlivých funkcí sledovaného sufixu v pomístních jménech z území Čech. Naším materiálovým východiskem je abecední generální katalog pomístních jmen, uložený v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze.[7] Cílem příspěvku není podat kompletní výčet materiálu, u jednotlivých typů se proto omezujeme na uvádění charakteristických příkladů.

4.1 Spojení s apelativním základem – deminutivní funkce

Deminutivní funkci[8] plní sufix *-ek* (a obecně i jakýkoli jiný sufix) zpravidla pouze tehdy, pokud v okamžiku vzniku jména jím pojmenovaný objekt odpovídá druhu objektu vyjádřenému apelativem, od kterého je dané jméno odvozeno. Jde tedy o pojmenování vyjadřující druh pojmenovaného objektu, které má zároveň deminutivní příznak, např. *Žlábek* ‚menší údolí‘, *Hrbek* ‚menší vyvýšenina‘, *Potoček* ‚malý potok‘, *Pivovárek* ‚menší budova, v níž se dříve nacházel pivovar‘ apod. Pokud však pomístní jména označují odlišný objekt (např. jméno *Potoček* označuje louku u potoka, *Pivovárek* rybník v blízkosti pivovaru), sufix *-ek* zde neplní deminutivní funkci, ale vyjadřuje polohu vzhledem k tzv. relačnímu objektu (k tomu viz níže v oddílu 4.2).

Zatímco v apelativní sféře jazyka slouží sufix *-ek* k tvoření deminutiv výhradně od substantiv mužského rodu, v pomístních jménech nacházíme i doklady na tvoření deminutiv od substantiv rodu ženského a středního. Na různých místech Čech je kupříkladu doloženo několik menších vodních ploch s názvem *Jezírek*, který je třeba interpretovat jako deminutivní pojmenování utvořené od apelativa *jezero*. J. Pleskalová (1992, s. 71) dále zaznamenává pro Moravu a Slezsko pomístní jména jako *Jámek*, *Skálek*. Interpretuje je jako deminutiva utvořená od apelativ *jáma*, *skála* na základě analogie, a to podobně, jako například pomístní

[7] Kromě pomístních jmen (tj. jmen nesídelních) jsou do analyzovaného materiálu zařazena také některá jména místních částí, která mají k pomístním jménům z hlediska svého jazykového ztvárnění i vzhledem ke svému vzniku velmi blízko.

[8] Obecnější výklad o deminutivech v pomístních jménech podává J. Pleskalová (1992, s. 69–70). Nad úlohou deminutiv ve jménech rybníků se zamýšlí V. Zlatohlávek (1966, s. 125–126).

jména typu *Sosníček* vykládá jako vzniklá na pozadí deminutivních pomístních jmen jako *Chmelíček* od *chmel*.

4.2 Spojení s apelativním základem – vyjádření polohy nebo okolnosti

V pomístních jménech z území Moravy a Slezska utvořených od apelativ plní sufix *-ek* podle J. Pleskalové (1992) i D. Šlosara (2010) vždy deminutivní funkci. V materiálu z území Čech se však nezřídka setkáváme s případy, kdy je funkce tohoto sufixu odlišná. Pokud kupříkladu pomístní jméno *Jezek* ve Skalici na Královéhradecku označuje pole v blízkosti jezu, jedná se o pojmenování pozemku podle polohy, nikoli o deminutivní pojmenování konkrétního objektu. Podobně pojmenování potoka *Jeřábek* v Klášterci nad Orlicí na Žamberecku vyjadřuje skutečnost, že daný vodní tok protéká jeřábovým porostem, pozemek *Potoček* v Malovicích na Netolicku byl nazván podle polohy u potoka, pole *Hložek* v Radostíně na Českodubsku bylo pojmenováno podle polohy vzhledem k blízkému hlohovému porostu, rybník *Pivovárek* dostal své jméno podle polohy v sousedství pivovaru. Určitou okolnost vyjadřují pomístní jména *Špacírek* (alej v Herálci na Humpolecku, která byla využívána pro procházky zámeckého panstva) nebo *Požárek* (pole v Makově na Táborsku, na němž za velkého sucha shořely pěstované plodiny).

V některých případech nelze zcela vyloučit odlišnou interpretaci. Jeví se sice jako pravděpodobné, že sufix *-ek* například ve výše uvedeném pojmenování rybníka vyjadřuje polohu vzhledem k blízkému pivovaru, teoreticky by však bylo možné připustit i možnost, že jde o metonymické pojmenování podle polohy vzhledem k blízkému „pivovárku“ (k metonymickým pojmenováním srov. kupř. Štěpán, 2007, 2012). Poloha by pak v názvu rybníka nebyla formálně nijak vyjádřena. Tuto možnost považujeme za méně pravděpodobnou, a to vzhledem k tomu, že v řadě případů je apelativum, od něhož je dané pomístní jméno odvozeno, jiného než mužského rodu, srov. pomístní jména *Úžlabínek* (pole a louka v Divišovicích na Sedlecku nazvaná podle polohy v úžlabině), *Volešek* (pozemky v různých lokalitách nazvané podle polohy u olšového porostu), *Čekánek* (od substantivizovaného adjektiva *čekaná* ‚způsob lovu, kdy jeden lovec čeká sám na zvěř‘, srov. *Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971; pojmenování části lesa v katastru města Milevska podle okolnosti).

4.3 Spojení s osobním jménem – vyjádření široce chápané posesivity

Jak již bylo uvedeno výše, L. Olivová-Nezbedová (1995, s. 59) zjišťuje, že sufixem *-ek* se vzácně tvoří jména rybníků a pozemků. Přestože autorka uvádí, že se touto příponou vyjadřuje „vztah k osobě s příslušným místem nějak spjaté“,

charakterizuje ji jako příponu zdrobňovací. V tom spatřujeme určitý logický rozpor: pokud daný sufix vyjadřuje vztah k osobě, nejeví se jako pravděpodobné, že by zároveň plnil deminutivní funkci.[9] Doklady pomístních jmen, které máme k dispozici, navíc nikterak nesvědčí o tom, že by šlo o objekty malé velikosti (případně malého významu).

Uveďme nyní několik příkladů tohoto pozoruhodného typu pomístních jmen, který pro Moravu a Slezsko Pleskalová (1992) ani Šlosar (2010) nedokládají:

Ve Skochovicích na Královéměstecku se nachází les *Bartáček*, původně však toto pojmenování patřilo Bartákovu rybníku. Pomístní jméno *Strnádek* patří bývalému rybníku v Jindřichově Hradci, nazvanému podle vztahu k osobě jménem *Strnad*, les *Trejbálek* v Hasině na Libáňsku byl nazván podle bývalého majitele *Trejbala*, rybník *Navrátilek* ve Vinarech na Novobydžovsku byl pojmenován podle majitele zdejšího statku *Navrátila*, jméno *Vacínek* patří části lesa v Dlouhopolsku na Poděbradsku, kterou hlídal hajný *Vacina*.

Vzhledem ke skutečnosti, že názvy rybníků vznikají často i transonymizací z osobních jmen (tedy bez jakékoli jejich slovotvorné obměny), nabízí se otázka, zda jména rybníků jako *Strnádek* nebo *Navrátilek* nemohla vzniknout z neoficiální podoby příjmení (podoby *Strnádek*, *Navrátilek* by mohly označovat Strnadova, respektive Navrátilova syna). Takovou možnost jistě nelze zcela vyloučit, ovšem vzhledem k tomu, že se sufixem *-ek* se setkáváme i ve jménech pozemků (především lesů), u kterých tvoření na základě transonymizace není obvyklé, přikláníme se i v případě jmen rybníků spíše k tvoření sufixem *-ek* vyjadřujícím široce chápanou posesivitu.[10] Toto stanovisko podporuje i skutečnost, že u některých jmen rybníků zakončených na *-ek*, která byla motivována vztahem k jisté osobě, nelze o neoficiálním osobním jménu utvořeném sufixem *-ek* vůbec uvažovat. V Herálci na Humpolecku se kupříkladu nachází rybník *Regálek*, který je v místním soupisu pomístních jmen dáván do souvislosti se zakladatelkou rybníka hraběnkou *z Regalu*.[11] Je však třeba uvést, že v řadě případů jednoznačný výklad není možný bez věrohodných údajů zaznamenaných znalci místních reálií v jednotlivých soupisech pomístních jmen.

---

[9] Případům, v nichž sufix *-ek* ve spojení s osobním jménem skutečně plní deminutivní funkci, nevěnujeme pozornost, protože se jedná o deminutiva antroponym, která byla do pomístních jmen převzata již jako celek. Zmiňme se jen stručně o tom, že v pomístních jménech se setkáváme mimo jiné se jmény svatých, v nichž sufix *-ek* plní expresivní funkci; slouží k vyjádření pozitivního vztahu k danému světci. Srov. kupř. pomístní jména *Vavřineček* (les u kaple sv. Vavřince) nebo *U Prokůpka* (pole nazvané podle polohy u božích muk se soškou sv. Prokopa).

[10] K širokému vymezení posesivity v pomístních jménech srov. Pleskalová (1992, s. 103–104).

[11] V 18. století byly vlastníky zdejšího panství skutečně Eleonora Kristýna hraběnka z Regalu a její syn Maxmilián hrabě z Regalu (viz <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_svat%C3%A9ho_Mikul%C3%A1%C5% A1e_%28Humpolec%29>, cit. 2014-02-01).

4.4 Spojení s toponymickým základem – deminutivní funkce

S tvořením deminutivních pojmenování odvozených od toponym se v analyzovaném materiálu setkáváme nejčastěji u jmen místních částí. Dané deminutivum zpravidla označuje menší část obce, od jejíhož jména je utvořeno, srov. *Hrádeček* (část obce *Červený Hrádek* na Kouřimsku), *Jimlínek* (část obce *Jimlín* na Postoloprtsku). V některých případech deminutivní jména zachovávají původní rod výchozího toponyma, např. *Budislávek* od místního jména *Budislav*, které je v současné češtině užíváno výhradně ve tvaru feminina.

Ojedinělá však nejsou ani pomístní jména utvořená jako deminutiva od pomístních jmen, např. *Brodeček* (malé pole v blízkosti většího pozemku zvaného *Brodec* v Dolanech na Vimpersku), *Duboveček* (les ve Votuzi na Hořicku, který je menší než sousední les *Dubovec*).[12]

4.5 Spojení s toponymickým základem – vyjádření polohy nebo majetkového vztahu

Jestliže se pomístní jméno utvořené sufixem *-ek* vztahovalo v okamžiku svého vzniku k jinému druhu objektu, než jaký pojmenovává výchozí toponymum, funkce sufixu je opět jiná než deminutivní. Setkáváme se zde tedy s podobným jevem jako výše v oddíle 4.2 u anoikonym typu *Jezek*. V porovnání s těmito deapelativními jmény je u jmen detoponymických častěji doloženo tvoření od jmen jiného než mužského rodu, nechybí ani doklady na tvoření od jmen v plurálovém tvaru.

Nejčastěji se vyskytuje tvoření od místních jmen. Pomístní jméno *Nehvizdek* patří poli v Mochově na Českobrodsku, sahajícímu až k sousední obci *Nehvizdy*. Pojmenování *Protiveček* označuje kopec v katastru obce Protivec na Netolicku,[13] název *Zájezdek* pak pole v Makotřasích na Unhošťsku, ležící u katastrálních hranic s obcí *Zájezd*.[14] Od redukovaných základů místních jmen byla utvořena anoikonyma *Vostracek* (les v Oprechticích na Kdyňsku, který patřil patrně obci *Osvračín*, lidově zvané *Vostračín*, nebo osobě pocházející z této obce), *Drahněcek* (pole v Hůrce na Táborsku ležící směrem k sousední obci *Drahnětice*), *Radvaneček* (pole v Bohdanči u Ledče nad Sázavou, ležící směrem k obci *Radvančice*),

[12] Pro úplnost uveďme, že sufixem *-ek* se ojediněle tvoří pomístní jména rovněž od exonym, a to nejčastěji exonym biblických (*Betlímek*, *Jordánek*, *Babylonek*), případně od jmen významných měst v sousedních zemích (*Berlínek*).

[13] Motivace pomístního jména polohou v rámci katastru dané obce je poněkud neobvyklá. Takový pojmenovací motiv totiž zpravidla odporuje psychologii pojmenování: pokud by obyvatelé konkrétní obce nazvali určitý objekt podle polohy ve své vlastní obci, dané jméno by neplnilo nezbytnou identifikační, diferenciační funkci. Vyvýšenina *Protiveček* byla tedy patrně pojmenována obyvateli sousední nebo blízké obce, kteří zde vlastnili pozemky apod.

[14] V jiných lokalitách je však původ pomístního jména *Zájezdek* zcela odlišný – viz zde oddíl 4.7.

Románek (pole v obci Ostrý u Bělé pod Bezdězem nazvané podle výhledu na osadu *Romanov*). Vzácnější je tvoření od pomístních jmen: les *Kraleček* v Plasné u Veselí nad Lužnicí byl nazván podle polohy pod rybníkem zvaným *Kralek*, pomístní jméno *Lábek*, utvořené od hydronyma *Labe*, patří bývalému náhonu labského mlýna v katastru města Přelouče.

4.6 Spojení s adjektivním základem – substantivizační funkce

Substantivizační funkci plní sufix *-ek* v anoikonymech utvořených od adjektivních základů. Více než dvaceti doklady jsou doložena pomístní jména obsahující lexikální jednotku *HLUBOČEK*[15] (a její varianty *HLIBOČEK*, *HLUBŮČEK*, *HLIBŮČEK*), utvořenou substantivizujícím sufixem *-ek* od adjektiva *hluboký*. Daná anoikonyma označují pozemky nacházející se v hlubokých údolích. Pole *Na Stříbrnku* v Koldíně na Vysokomýtsku bylo nazváno podle stříbřitého zbarvení křemene; zbarvením je motivován i název lesa *Bílky* v obci Lité na Manětínsku, který odráží světlou půdu s obsahem kaolinu. Před odvodněním značně mokrá pole v Panenském Týnci na Lounsku byla pojmenována *Malý Mokřek* a *Velký Mokřek*. Větším počtem dokladů je v pomístních jménech (výhradně ve východní polovině Čech) zastoupena lexikální jednotka *PŘIDÁNEK*. Jak uvádí M. Knappová (1995, s. 366), daná pomístní jména označovala pozemky, které byly rozšířeny přidáním obecních pozemků jednotlivcům.[16] Z adjektiva *darovaný* byla utvořena lexikální jednotka *DAROVÁNEK*, vyskytující se v pomístním jménu *Na Darovánku* v Březanech II na Českobrodsku.

4.7 Spojení se slovesným základem

Pokud jde o tvoření pomístních jmen sufixem *-ek* od slovesných základů, velmi výrazně převažuje odvozování od sloves předponových. Tvoření od sloves nepředponových je ojedinělé a doklady, které jsou k dispozici, nejsou zcela jednoznačné. Od slovesa *škrábat* bylo patrně utvořeno pomístní jméno *Škrábek*, které patří poli v Chotči u Prahy nacházejícímu se na prudkém svahu, na který se bylo třeba podle lidové etymologie „vyškrábat“. Tento výklad nelze zcela vyloučit, motivace pojmenování však zůstává nejistá. Neprůkazná je i slovotvorná struktura lexikální jednotky *Hluček* vyskytující se v pomístním jménu *V Hlučku* (louka v Koldíně na Vysokomýtsku, kterou protéká potok, jenž při vyšším stavu vody „hlučí“; je pravděpodobné, že výraz *HLUČEK* byl utvořen od základu slovesa *hlučet*, zcela vyloučit však nelze ani tvoření od apelativa *hluk*).

---

[15] Verzálkami zapisujeme analyzované lexikální jednotky, které nejsou vždy shodné s konkrétními pomístními jmény (jež jsou často předložková nebo víceslovná).

[16] Pomístní jména jako *Přidánek*, *Přidánky*, *Na přidánku* vycházejí z apelativa *přidánek* ‚přídavek, příspěvek‘ (*Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971).

Od předponových sloves byla utvořena pomístní jména *Vejskoček* (jde patrně o svažité pozemky v Žilově na Plzeňsku, které „vyskakují“ nad okolní terén), *Zájezdek* (od slovesa *zajet*/*zajíždět*; pojmenování několika pozemků v různých lokalitách, ke kterým bylo třeba kvůli jejich méně výhodné poloze složitěji zajíždět), *Nádymek* (pojmenování rybníka v Křepenicích na Sedlčansku, jenž sloužil patrně jako nádrž na vodu, kterou se „nadýmal“, tj. naháněl, napájel mlýnský náhon; srov. častý název rybníků *Nadýmač* a apelativum *nadýmač*, které *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957) vykládá jako ‚nádrž na vodu při mlýnském náhonu‘[17]), *Přelízek* (z apelativa *přelízek* ‚přehrádka, přes kterou se přelezá‘; viz Kott, 1880, s. 957–958; pojmenování několika objektů v různých lokalitách).[18]

4.8 Spojení s příčestím minulým

K pomístním jménům z předcházející skupiny mají blízko jména utvořená sufixem *-ek* od příčestí minulého; vydělujeme je zvlášť proto, že jejich slovotvorná struktura se liší od struktury jmen utvořených přímo od slovesného základu. Patří sem kupříkladu název bývalého rybníka *Přibylek* v Chocni na Vysokomýtsku, který vychází z příčestí minulého slovesa *přibýt* ‚zvětšit se co do počtu, množství‘; dle soupisu pomístních jmen byl rybník vybudován „navíc, aniž se s ním předtím počítalo“. O výkladu z příčestí minulého lze uvažovat rovněž u pomístních jmen *Bumbálek*, *Čekálek*, *Potěšílek*, *Netušílek*, *Vyplatílek*, *Tratilek*. Obecně však platí, že zvláště u jmen rybníků jako *Čekálek*, *Potěšílek*, *Netušílek* apod. je třeba počítat i s možností, že jména na *-ek* vznikla z původních rybničních jmen *Čekal*, *Potěšil*, *Netušil*, která jsou velmi rozšířená, a to i přesto, že v daných lokalitách taková pojmenování nejsou doložena. Jména jako *Čekal*, *Potěšil*, *Netušil* buď mohla patřit sousedním, později zaniklým rybníkům (jména na *-ek* by pak byla utvořena jako deminutivní pojmenování blízkých menších rybníků), nebo mohlo jít o původní názvy daných rybníků, ke kterým byl později pro jejich malou velikost nebo nepatrný význam připojen deminutivní sufix *-ek*.[19]

---

[17] Odlišný výklad uvádí F. Teplý (1937, s. 164), podle něhož výrazy *nadýmač*, *nadýmáček* označují v rybnikářském názvosloví ‚rybník pod studánkou nebo se spodním pramenem‘.

[18] Podrobněji viz Štěpán (2005a).

[19] Pro úplnost je třeba připomenout, že jména rybníků jako *Přibylek* lze vykládat i jako utvořená sufixem *-ek* od osobních jmen (srov. velmi četné příjmení *Přibyl*). U jmen jako *Čekálek*, *Netušílek*, *Potěšílek* je tento výklad méně pravděpodobný, i když jej samozřejmě ani zde nelze zcela vyloučit. V těchto případech však považujeme za pravděpodobnější motivaci na základě vlastností rybníka, jeho účelu nebo okolností jeho vzniku; srov. velmi častá rybniční jména *Čekal* (takto pojmenované rybníky měly podle D. Kálalové /1983, s. 101/ zachycovat případné záplavové vody; stejnou motivaci uvádí Kálalová rovněž u rybničních jmen *Čekálek*, *Čekám*, *Čekalvody*), *Netušil* (toto pojmenování se vykládá ze slovesa *netušit* ve významu ‚nemít naději‘; patřilo rybníkům se špatným výnosem; srov. např. Vávra, 1961), *Potěšil* (Vávra /1961/ vykládá toto rybniční jméno jako „opak“ k pojmenování *Netušil*).

4.9 Prefixálně-sufixální tvoření

Tvoření substantivních prefixálně-sufixálních lexikálních jednotek vyskytujících se v pomístních jménech v Čechách bylo již na stránkách tohoto časopisu analyzováno (viz Štěpán, 2011). Shrňme proto pro úplnost jen stručně výsledky analýzy lexikálních jednotek utvořených z předložkových spojení pomocí sufixu *-ek*.

Sufix *-ek* se připojuje ke spojením předložek *po*, *pod* a *za* s apelativy, např. *POBŘEŽEK*, *POHŮREK*, *PODCESTEK*, *ZÁHOREK*, *ZÁHUMENEK*. Některé z těchto lexikálních jednotek jsou doloženy i jakožto apelativa. Zcela ojedinělé je tvoření ze spojení předložky s propriem, konkrétně toponymem (*Podlomek* – pojmenování podle polohy vzhledem k pozemku *Lomy*); podrobněji viz Štěpán (2011, s. 80).

5 Jazykověmělecké hledisko

Pomístní jména se sufixem *-ek* obecně vzato nevytvářejí příliš výrazné územní areály, některé sledované typy však určitou teritoriální příznakovost vykazují. Nejvýraznější areály vytvářejí pomístní jména utvořená sufixem *-ek* od adjektivních základů. První z těchto areálů se nachází v severovýchodních Čechách (Železnobrodsko, Jilemnicko, Jičínsko, okolí Lomnice nad Popelkou), druhý pak jižně od něj (Královéměstecko, Nymbursko, Českobrodsko, Kolínsko, Čáslavsko, Chotěbořsko, Nasavrcko, Litomyšlsko, Orlickoústecko, Orlickokostelecko, Chrudimsko; viz připojenou mapu[20]). Kromě zmíněných areálů se anoikonyma tohoto typu vyskytují jednotlivě v jižních a jihozápadních Čechách (Táborsko, Vltavotýnsko, Volyňsko, Nepomucko), ojedinělý je pak jejich výskyt na Mělnicku a Lounsku.

I u některých dalších sledovaných typů můžeme pozorovat určitou tendenci k jejich vyššímu výskytu na okrajových nářečních územích (nejčastěji v severovýchodních Čechách), jejich územní distribuce je však příliš nevýrazná na to, abychom z ní mohli vyvozovat relevantní závěry.

6 Závěr

Cílem příspěvku bylo podat přehled tvoření pomístních jmen v Čechách pomocí polyfunkčního sufixu *-ek*. Byly doplněny poznatky L. Olivové-Nezbedové týkající se tvoření depropriálních anoikonym. Na rozdíl od této autorky jsme zaznamenali i tvoření od toponymických základů (např. pojmenování pole

[20] Orientační body na mapě jsou sídly bývalých soudních okresů. Užité zkratky těchto sídel jsou vysvětleny např. v úvodním svazku Slovníku pomístních jmen v Čechách (Olivová-Nezbedová – Malenínská, 2000, s. 14–18). Velikost značek je přímo úměrná počtu výskytů pomístních jmen v jednotlivých soudních okresech.

Mapa Pomístní jména utvořená sufixem *-ek* od adjektivních základů (typ *Hluboček*)

Nehvizdek nacházejícího se u katastrálních hranic s obcí *Nehvizdy*). Tento způsob tvoření dosud dokládá pouze J. Pleskalová pro území Moravy a Slezska. Modifikována byla interpretace deantroponymických pomístních jmen (např. les *Trejbálek* nazvaný podle bývalého majitele *Trejbala*), v nichž sufix *-ek* podle našeho názoru neplní deminutivní funkci, jak uvádí L. Olivová-Nezbedová. Pomístní jména tohoto typu nejsou zmiňována v analýzách moravskoslezského anoikonymického materiálu (Pleskalová, 1992; Šlosar, 2010).

Zatímco dosavadní literatura (především Pleskalová, 1992; Šlosar, 2010) hovoří u deapelativních pomístních jmen vzniklých čistou sufixací (nikoli tedy tvořením prefixálně-sufixálním) výhradně o deminutivní funkci sufixu (topoformantu) *-ek*, mezi nejdůležitější závěry tohoto příspěvku patří zjištění, že sledovaný sufix plní u deapelativních pomístních jmen nezřídka i funkci zcela odlišnou: vyjadřuje polohu vzhledem k relačnímu objektu (např. *Jezek* – pozemek v blízkosti jezu, *Úžlabínek* – pozemek v úžlabině), případně určitou okolnost

(*Čekánek* – část lesa, do níž se chodilo „na čekanou“). Tento typ pomístních jmen nebyl dosud popsán, avšak velmi dobře zapadá do celkového systému pomístních jmen na *-ek*. Polohu a okolnosti totiž vyjadřují i další typy anoikonym na *-ek*: vztah k relačnímu objektu naznačují jména detoponymická (výše zmíněný typ *Nehvizdek*) a jména prefixálně-sufixální (*Podcestek*), určitou okolností jsou motivována jména deverbální (typy *Nádymek* a *Přibylek*).

Jak bylo řečeno výše, deminutivní formace není vždy snadné jednoznačně odlišit od formací nedeminutivních; často by to nebylo možné bez dostatečně věrohodných údajů v jednotlivých soupisech pomístních jmen. Je třeba počítat i s tím, že určitá lexikální jednotka doložená v pomístních jménech mohla na různých místech vzniknout odlišnými způsoby, např. pomístní jméno *Potoček* může označovat jednak malý vodní tok (pak plní sufix *-ek* deminutivní funkci), jednak pozemek ležící u potoka (v tomto případě jde o vyjádření polohy vzhledem k relačnímu objektu). S takovým paralelním tvořením[21] stejně znějících lexikálních jednotek se však setkáváme i u dalších typů pomístních jmen na *-ek*; srov. kupř. pomístní jméno *Zájezdek*, které bylo v několika různých lokalitách utvořeno od slovesa *zajet*/*zajíždět* (označuje pozemky, na které se muselo složitěji zajíždět), v jednom případě však označuje pozemky ležící v blízkosti obce *Zájezd*.

Analýza využití sufixu *-ek* v pomístních jménech v Čechách potvrzuje obecně platnou tezi, že propria jsou tvořena na pozadí základního slovotvorného systému apelativ, avšak jejich specifické funkce vyžadují určitou specifikaci jazykových, tedy i slovotvorných (názvotvorných) prostředků. Není proto nikterak překvapivé, že v pomístních jménech plní sledovaný sufix i některé funkce, které v apelativní sféře jazyka neplní a plnit nemůže.

LITERATURA

ČORNEJOVÁ, M. (2009): *Tvoření nejstarších českých místních jmen*. Brno: Masarykova univerzita.

DANEŠ, F. – DOKULIL, M. – KUCHAŘ, J. a kol. (1967): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia.

HLUBINKOVÁ, Z. (2010): *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Brno: Masarykova univerzita.

HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. (1970–1980): *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II*. Praha: Academia.

[21] Takovéto paralelní tvoření je někdy považováno za slovotvornou homonymii (srov. Štěpán, 2005b; Lábus, 2014). Vzhledem ke specifickým funkcím proprií a vzhledem k tomu, že u proprií je kategorie významu zcela odlišná od lexikálního významu vyskytujícího se u apelativ, nejeví se jako příliš vhodné uvažovat v propriální sféře jazyka o homonymii, která je chápána jako výskyt jazykových jednotek majících shodnou formu a odlišný význam. Z. Kaleta (1998, s. 32) kupříkladu uvádí, že propria nemají lexikální význam, a proto je užití termínu homonymie ve vztahu k nim neadekvátní. Od termínu slovotvorná homonymie proto v propriální sféře jazyka upouštíme.

KÁLALOVÁ, D. (1983): Jména rybníků na Jindřichohradecku. *Onomastický zpravodaj ČSAV*, 24, s. 91–104.
KALETA, Z. (1998): Teoria nazw własnych. In: E. Rzetelska-Feleszko (ed.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 15–36.
KNAPPOVÁ, M. (1995): Odraz majetkových a právních poměrů v pomístních jménech v Čechách. In: L. Olivová-Nezbedová – M. Knappová – J. Malenínská – J. Matúšová, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, s. 351–376.
KOTT, F. Š. (1880): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický II*. Praha: František Šimáček.
LÁBUS, V. (2014): Poznámky k tzv. mikrostrukturním vztahům v onymii. In: E. Minářová – D. Sochorová – J. Zítková (eds.), *Vlastní jména v textech a kontextech*. Brno: Masarykova univerzita, s. 47–52.
MATÚŠOVÁ, J. a kol. (2005–2009): *Slovník pomístních jmen v Čechách I–V*. Praha: Academia.
OLIVA, K. (1976): *Retrográdní slovník k dílu Dr. Antonína Profouse „Místní jména v Čechách" I–V. Část I. Česká místní jména*. Zvláštní příloha Zpravodaje Místopisné komise ČSAV, 17, Praha: Místopisná komise ČSAV.
OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. (1995): Pomístní jména v Čechách vzniklá ze jmen vlastních odvozováním příponami. In: L. Olivová-Nezbedová – M. Knappová – J. Malenínská – J. Matúšová, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: Academia, s. 52–80.
OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – MALENÍNSKÁ, J. (2000): *Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek*. Praha: Academia.
PLESKALOVÁ, J. (1992): *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H&H.
PLESKALOVÁ, J. (2000): O tzv. parasystému. In: R. Večerka et al. (eds.), *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Linguistica Brunensia. Řada jazykovědná A 48*. Brno, FF MU, s. 41–46.
PROFOUS, A. (1947–1957): *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny* I–IV (IV. díl spolu s J. Svobodou). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
Příruční slovník jazyka českého I–VIII (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství – Školní nakladatelství – SPN.
Slovník spisovného jazyka českého I–IV (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV – Academia.
ŠLOSAR, D. (1994): Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině. *Naše řeč*, 77, s. 147–152.
ŠLOSAR, D. (2010): Utvářenost slov vstupujících do pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. *Acta onomastica*, 51, s. 314–338.
ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
ŠRÁMEK, R. (2013): *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska*. Brno: Masarykova univerzita.
ŠTĚPÁN, P. (2005a): Apelativa *lísa* a *přelízka* v pomístních jménech v Čechách. *Naše řeč*, 88, 2005, s. 83–91.
ŠTĚPÁN, P. (2005b): Slovotvorná homonymie v propriální a apelativní sféře českého jazyka. In: O. Uličný a kol. (eds.), *Eurolingua 2004. Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis. Series Bohemistica III.* Liberec: Technická univerzita v Liberci, s. 68–76.

ŠTĚPÁN, P. (2007): K prostorovým vztahům v toponymii (Problematika metonymie v zeměpisných jménech). In: J. Koten – P. Mitter (eds.), *Prostor v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, s. 65–68.
ŠTĚPÁN, P. (2012): Metonymical Transfers of Meaning in Toponymy. In: M. G. Arcamone – D. Bremer – S. Leonardi (eds.), *Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche, Pisa, 28 agosto – 4 settembre 2005*. V. Pisa: Edizioni Ets, s. 771–778.
ŠTÍCHA, F. a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
TEPLÝ, F. (1937): *Příspěvky k dějinám českého rybnikářství*. Praha: Ministerstvo zemědělství republiky Československé.
VÁVRA, I. (1961): Netušil. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 2, s. 25.
ZLATOHLÁVEK, V. (1966): K otázce toponym v mezném postavení na základě zkoumání názvů rybníků na Pardubicku. In: *Onomastické práce. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. dr. Vladimíra Šmilauera, DrSc.* Praha: Místopisná komise ČSAV.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1, 116 46 Praha 1
stepan@ujc.cas.cz